

⁸ Ferenczi Géza: A Firtos vári rovásjegyekről, kézirat, sajtó alatt; *uő.*: Gondolatok a csángó névről és régészeti adalékok a moldvai régibb csángók rétegének a kérdéséhez.

BENCZÓ DÉNES

A HOMORÓDALMÁSI UNITÁRIUS TEMETŐ

A temető hozzátartozik az emberi település helyéhez, tükrözi mindenkor arculatát és megőrzi történetét még akkor is, ha a település már régen elpusztult. Egy-egy feltárt régi sír úgy beszél, mint egy nyitott könyv. Beszél háborúról, járványokról, bőségről vagy szegénységről. E beszédes világot mégis csend és félelem övezi. Nem szívesen gondolunk reá vagy beszélünk róla. Talán ezzel magyarázható, hogy elég kevés írás jelenik meg a temetők történetéről és művészetéről.

Homoródalmás község, Orbán Balázs és a határnevek bizonyága szerint, hét faluból tevődött össze: Varjas, Kakod, Benesfalva, Almás, Benczőfalva, Czikefalva és Tankófalva.¹ A hét falu az 1500-as években egyesült. Rákóczi Zsigmond erdély fejedelem 1607-ben Bencző Lőrincnek adott nemeslevelében már a nevezettet homoródalmási lakosnak tünteti fel.²

Almás nevét először az 1332—1337-es évekből származó pápai tizedjegyzékekben találjuk. Önálló, templomos falu lévén a telegdi főesperesség erdőháti kerületéhez tartozott. 1333-ban Péter nevű papja 6, 1334-ben 2 régi banálist fizetett.³ Mivel ismerjük ennek a 14. századbeli templomnak a helyét, sokat mond a szántások alkalmával felszínre kerülő emberi csontok nagy tömege és a felbukkanó idomkövek bizonyága. Simén Domokos lelkész (1927—1945) véleménye szerint a templom eredetileg román stílusú volt, később alakították át gótikus formára. A megtalált idomkövek (a lelkészi irodában vannak elhelyezve) már gótikus bordák. A templomban, a diadalív előtt jobb oldalon egy 2×2 méteres ossarium volt. Valószínűnek látjuk, hogy a régi temető éppen a templom helyén volt, mivel ez a terület közel volt úgy Czikefalvához, mint Benczőfalvához. A templomot is éppen azért építették oda, hogy a településekhez közel legyen; feltehető, hogy a felszámolt temető exhumált csontjait helyezték el az ossariumba. Valószínű tehát, hogy ez a falutól délre fekvő temető, amelynek helyét ma „csontkatemplomnak“ nevezik, volt az első almási temető, melyet rendszeresen használtak.

A község északi kijáratánál (Lövete felé) egy köztemető van, amelyik az 1800-as évek végén keletkezett. Ettől délkeletre egy zsidó temető található. A következőkben csak az unitárius temetővel foglalkozunk.

A régi unitárius temető a falu déli kijáratánál volt, a mai temető helyén. Területe az idők folyamán keveset változott. Gyarapodásáról tudósít az Unitárius Egyház irattárában levő alábbi két adományozási oklevél: „Sándor János és Gothárd Mária a Szent Eklézsia javára különösen temetkező helye terjesztésére adjuk tulajdon szabad birtokunkból egy darabocská helyiséget a jelenlegi temető külső felében 1 1/2 egy és fél vöka

féregjü területet — szegények temetkezö helyeül — szomszédjai egyfelöl Sándor Pálné, más felöl a temetö. Adjuk pedig úgy, hogy rögtön a temetö területéhez foglaltassék. Nov. 29-én 1863. Sándor János, Gothárd Mária adományozók. Gothárd Dániel, Bentzö András tanú.“ — Ugyanezen dátum alatt Dónát Sándor Mózes és neje Dónát Judit is adományoz, „egy véka féregjü“ területet, közvetlen a temetö mellett. Ezekon kívül több adatot a temetö gyarapodásáról nem találtam.

A temetö mai területe 4 Ha. 6070 m. Helyrajzi száma 9489/06/6. Az idök folyamán családi központok alakultak ki a temetöben, amelyekhez a család tagjai ragaszkodtak. Megkülönböztetésről nem lehet beszélni, csupán az idök folyamán beköltözött családok számára kellett újabb területekröl gondoskodni. A temetések alkalmával különleges szokások nincsenek, egyedül a „koporsóbatétel“ volt szokásban az 1920-as évek végéig.

Az általunk ismert legrégebb, egy koporsófedélre emlékeztető síremlék 1658-ból való. Földbe süppedt déli oldalán a következő felirat olvasható: ITT FEK-SZIK ALMÁSI NEMES PÉTER DEAK. Az északi oldalán: AN: D 1658 AETATE. 56 (MIVL) (?). A zárójelbe tett négy betü, vagy szám alig olvasható, jelentését nem tudtam megfejteni. Ez a síremlék határkönek is tekintendö, mert talán kevés hozzáadással a mai temetö helyére ettöl a dátumtól temetkeznek.

A síremlékek anyaga természetesen fa és kö, mivel ezek könnyen hozzáférhetök voltak. A régebbi idöben kedvelt és olcsó síremlék volt a kopjafa (helyi neve „kopolyafa“). Az 1930-as években még készítették kopjafát, de azok napjainkig, egy kivételével, mind elkorhadtak. Láthatók még ma is a termésköböl való síremlékek, amelyekre csak ráírták a halott nevét.

Az 1600-as évek közepétöl az 1800-as évek elejéig a sírköveket koporsó formájára (tumba) faragták és a sírokra helyezték. Így nem kellett félniük attól, hogy ember vagy állat kárt tehet bennük. A temetöben 42 ilyen fekvö síremlék található. Az 1800-as évek elején megjelennek a függöleges sírkövek. Érdekes, hogy az első idöben úgy a fekvö, mint az álló sírkövek „divatban“ vannak, a sírokon mind a kettö jelen van. Négy ilyen síremlék van. Amelyik sírba két halottat temettek, azon a sírkövek is kettösek.

Ebben az idöben figyelemre méltó, hogy egy általunk ismeretlen köfaragó új formával jelentkezik, amilyenel a környéken nem találkoztunk. Ez a mózesi törvénytablára emlékeztető forma. Ha kettös a sír, két kótábla van egybefaragva. A sírkö tetején gyászfátyolszerű turbán van. A hátsó oldalán lándzsa (öseink sírjelzése), vagy az életfa bimbó motívuma van kifaragva. Bár a sírköveken elég különösen hat az életfa, mégis véleményünk inkább az életfa felé hajlik, mert egy másik kövön a kinyílt virág látható. Ezeknek a köveknek a készitési ideje 1814—1875 közé tehető. 1814-böl van egy négyszögletü, kettös turbánü kö is, mely egy rangosabb halott sírhelyét jelzi. A sírkövek anyaga vulkánikus kö. A köfaragó kiléte utáni kutatásunk mindedig eredménytelen maradt. Feltételezzük, hogy világot járt mesterember lehetett.

Érdekes jelenségnek tartom a homorödjánosfalvi mésztufa bányából származó síremlékek jelenlétét. Mind a mésztufa, mind az erősebb vulkánikus kövek nagy választékban megtalálhatók határunkon, és mégis

Jánosfalváról hoztak sírköveket. Bizonyára nevezetes kőfaragó dolgozott ott, és a sírkövek is olcsóbbak lehettek a könnyebb megmunkálás miatt. Ezek a kövek díszesek, virágosak, de az élettartamuk nagyon korlátozott.

Az egyházközség temetőjében pihennek: Gejzanovius Sándor⁴. Mezei Mihály⁵, Sándor Lajos⁶ és Ajtay János⁷ almási, Siménfalvi Sándor⁸ felsőrákosi és Antónia Mihály⁹ magyarorszáti lelkész, valamint Varga Ferenc¹⁰, Péterfi Áron¹¹ és Fülöp Domokos¹² almási és Benczédi Márton¹³ magyarorszáti énekvezér.

Az 1940-es évek után az akácfa úgy elterjedt a temetőben, hogy már alig lehetett a sírokat megközelíteni, 1957 év tavaszán közmunkával a temetőből minden felesleges bokrot és fát kiirtottunk. Így láthatóvá vált az egész temető. Mivel temetők oldalas helyen fekszik, sárban és télen egyes részeit nehezen lehetett megközelíteni. A keblitanács határozata alapján fáradságos munkával két lépcsősort építettünk a nehezen járható helyeken. Most kényelmesen el lehet jutni a temető bármely pontjára. A temető kerítését rendben tartjuk. Bevezettük a vizet is a temető bejáratához, és így a virágok öntözése nem jelent gondot. Az az érzésünk, hogy a homoródalmási temető méltó a kegyelet helyéhez. Egyetlen jelenség van azonban, ami elgondolkoztat: napjainkban kezdtek nálunk is elszaporodni a díszes beton síremlékek.

JEGYZETEK

¹ A Székelyföld leírása. I. kötet 186.

² A levél másolata Bencző Dénes homoródalmási lelkész tulajdonában van.

³ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia Bp 1887, 115, 132: „Item Petrus sacerdos de Almas solvit VI banales antiquos“. „Item Petrus sacerdos de Almas solvit II banales antiquos“. Román fordítása: Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIV, III. 169, 200.

⁴ Gejzanovius Sándor 1730—1761. (Sírja, Ajtay János jegyzetei szerint a temető nagy árkon aluli részében van, fekvő sírkövel, nem tudtuk azonosítani.

⁵ Mezei Mihály 1777—1782.

⁶ Sándor Lajos 1867—1890. Sírkövének felirata: „Sándor Lajos unitárius lelkész porait fedi e hant ki meghalt 1890 április 20 élete 48-ik papsága 25-ik évében. Örökre áldott legyen emléke.“

⁷ Ajtay János 1890—1926. Sírkövén ez a szöveg olvasható: „Itt nyugszik Ajtay János unitárius lelkész aki 4 évig Hódmezővásárhelyen, 36 évig H-almáson hűséggel szolgálta az Urat, szül. 1865 megh. 1926. Béke legyen porain.“

⁸ Sírfelirata: „Itt nyugszik Siménfalvi Sándor felsőrákosi Nyugunitárius lelkész és 1848-iki honvéd. Megh. 69 éves korában 1898 szept. 4-én. Béke legyen porain.“

⁹ „Antónia Mihály 1879—1971. 45 évig magyarorszáti unitárius lelképásztor, neje Barra Anna 1887—1976. Béke poraikra.“

¹⁰ „E sír éje fedi Varga Ferenc 45 évig H. almási tanító porait. Született 1800 meghalt 1872 aug. 28. A tanítványok hálás tiszteletük jeléül emelték a feledhetetlen jó tanítónak. Legyen az igaznak emléke áldott.“

¹¹ „Nagyajtai Péterfi Áron unitárius énekvezér isk. igazgató 1849—1923 Becsület, igazság valósága voltál. Nagy szíved munkája vala csak a jóság. Béke poraikra.“ A sírkő hátsó oldalán: „Péterfi Jenő, Irén, Béla, kedves gyermekei apja őrei nyugszanak itt.“

¹² „Fülöp Domokos unit. énekvezér 1901—1946. Kegyeletük jeléül állította a dalárda.“

¹³ „Itt nyugszik Benczédi Márton tanító 1903—1963. Nyugodjon csendesen.“

ÖREG EMBER KÍVÁNSÁGAI

Mostanság töltöttem be 88. életévet. Naponta elmélkedem azon, hogyan teltek el évtizedeim. Egész életemben kétirányú volt munkásságom: mint egykori városi mérnök, éberem figyeltem a város képeinek alakulását s ezzel egyidejűleg zenetörténészként aktívan dolgoztam Kolozsvár és általában Erdély zenei múltjának feltárásán. Kelemen Lajosnak (1877—1963) voltam öt évig tanítványa az unitárius kollégiumban és mint bentlakó diák Sándor János zenetanártól tanultam meg a kamarazenélést szeretni és becsülni. A későbbi években Seprődi János (1874—1923), a jeles zenetörténész terelte figyelmemet az erdélyi zenei múlt kutatása irányába.

Mikor századunk első évtizedében Kolozsvárra kerültem, már állott a Főtéren Fadrusz János Mátyás király szobra és lebontották a Szent Mihály templomot körülvevő falat a hozzá épült bódésorral együtt. Még igen fiatal és friss szagú volt a mai Román Színház—Opera épülete, mely neves bécsi építészek tervei alapján készült. Akkoriban fejezték be a mai Állami Magyar Színház—Opera, az akkori sétatéri színpad építését is. Az első világháború befejeztével, mint fiatal városi mérnök utügyi előadóként résztvettem a korszerű úthálózat tervezésében és megépítésében. Tanúja lehettem ilyen módon az új városkép kialakításának.

Am a mérnökösködés mellett minden szabad időmet tájaink zenei múltjának kutatására és feltárására fordítottam. Olyan emberekkel beszélgettem, akik még látták és hallották zongorázni Liszt Ferencet, amikor harmadszor járt Kolozsváron és részt vett a tiszteletére 1879 március közepén rendezett ünnepeken. Liszt a városi Vigadóban, a mai Néprajzi Múzeum nagytermében, és a Farkas utcai színház köépületében játszott, ahol a szerző jelenlétében bemutatták Szent Erzsébet legendája c. művét. Sok érdekes történetet beszéltek a lefolyt eseményről, melyekről még első kézből értesültem.¹ Brassai Sámuel, aki akkoriban egyike volt a város legképzettebb zeneértőinek, a csúfos oratórium-bemutatóról néhány bizalmas természetű részletre mutat rá. Azt írja, hogy „az ő (Liszt) eszményi Szent Erzsébetét Kolozsváron keresztre feszítették, kínpadra vonták, és neki e kínszenvedést végig kellett néznie és a halálhörgéseket végig kellett hallgatnia, mégpedig kétszer, egyszer a főpróbán, másodsor az előadáson.“

A főpróbán Liszt jókedvű és humoros volt, még meg is dicsérte a zenekar összjátékát. Úgy látszik, a maga világfias modorában megértéssel, könnyedén fogta fel művének vidéki bemutatóját. Az énekkar egyik tévedését helyreigazította. A kar ugyanis a mű egyik részénél D-dúr helyett D-moll-ban énekelt. Liszt megállást intett és ezeket mondta: „Uraim! „Én úgy gondolnám, talán jobban hangzana az az akkord dúr-ban. Próbálják meg így! — mit mehr Auflösung!“ — magyarul: több feloldással!

¹ Lakatos I., *Liszt Ferenc Erdélyben*. Különnyomat a „Hitel“ c. folyóirat Kolozsvár 1943. decemberi számából.